

ÂLİMCAN BARUDÎ

(1857-1921)

Rusya müslümanları müftüsü,
eğitimci, gazeteci ve Nakşî şeyhi.

ayırımı, dinin tarifi ve mânaları, şeriatlarda nesih meselesi, imanda derece farkları, sevginin itaat ve isyanla alâkası, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmedikçe imanın gerçekleşmeyeceği, peygamberlere karşı işlenecek suçların hükmü, kebir sahibinin durumu, iman ve küfrün sınırları, kimlere kâfir denilebileceği, münafıklığın gerçek mânası, kebirinin amel-i sâlih üzerindeki tesirleri (ihbât), kulların fiilleri ile Allah'ın sıfatları arasındaki münasebet gibi konulara yer verir. Her konuda değişik mezheplerin görüşlerini delilleleriyle birlikte tahlil edip tenkide tâbi tutan İbn Fûrek, şerhin sonunda, kitabın başından sonuna kadar yaptığı açıklamalarla, İmâm-ı Âzam'a iftira ederek onu kendi mezheplerinden göstermek isteyen Mu'tezile, Havâric, Kaderiyye ve Kerrâmiyye gibi bid'at fırkalarının iddialarını çürüttüğünü, böylece İmâm-ı Âzam'ın mezhebine bağlı olan Ehl-i sünnet mensuplarını uyarmak istediğini bildirir. Orta boy altmış altı varak olan şerhin bilinen tek nüshası Murad Molla Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 1827).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müte'allim*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5392; Âşir Efendi, nr. 412/2; Yenicami, nr. 1190/8; Mâtürrîdî, *Te'vîlât*, Üsküdar Selim Ağa Ktp., nr. 40. nr. 828^b; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 256; İbn Fûrek, *Şerhu'l-Âlim ve'l-müte'allim*, Murat Molla Ktp., nr. 1827, vr. 159^a, 160^b; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 338, 342; İsferyâfî, *et-Tebsîr*, s. 113; Pezdevî, *el-Uşûl (Keşfü'l-esrâr* içinde), İstanbul 1308, I, 8; Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *Uşûlü'd-dîn* (nşr. Hans Peter Linss), Kahire 1383/1963, s. 4; Şehristânî, *el-Milel (Kilâni)*, I, 139; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul 1308, I, 8; Zehbî, *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 558; Bezzâzî, *Menâkıbû Ebî Hanîfe*, Beyrut 1401/1981, s. 122; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, s. 360; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 154-159; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1369/1949, s. 21-23; M. Zâhid Kevserî, "Kelime 'an İşârâti'l-merâm", *a.e.*, Mukaddime, s. 6; Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, II, 13-14; Keşfü'z-zunûn, II, 1437; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 495; M. Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, Kahire 1366/1947, s. 167, 182-183; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 287; Sezgin, *GAS*, I, 418; İbnâyettullah İblâğ, *Ebû Hanîfe el-Mütekellim*, [baskı yeri yok] 1390/1971, s. 111; Münecid, *Mu'cem*, IV, 48; M. Revvâs Kal'acî, *Meusû'atü fikhi' Âlt b. Ebî Tâlib*, Dımaşk 1403/1983, s. 650; J. Schacht, "An early Murdîjî²ite treatise: The Kitâb al-Âlim wal-Muta'allim", *Oriens*, XVII, Leiden 1964, s. 96-102; a.mlf., "Abû Hanîfa al-Nu'mân", *El₂* (Fr.), I, 127; W. Madelung, "Early Sunni Doctrine Concerning Faith as Reflected in the Kitâb al-İmân of Abû 'Ubayd al-Qâsım b. Sallâm (d. 224/839)", *St.I*, XXXII (1970), s. 233.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

Kazan vilâyetinin Barudî (bugünkü Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Porhnaya Sloboda) yöresinde doğdu. Babası tüccar Muhammedcan Bünyamin oğlu, annesi Bîbî Fahrünnisâ Hanım'dır. İlk öğrenimini İdil-Ural'da Mûsâ Cârullah Bigi, Zâhir Bigi, Hâdî ve Sadri Maksudî (Arsal) gibi devrin ileri gelenlerinin de okuduğu Gölboyu Medresesi'nde, yüksek tahsilini ise yedi yıl kaldığı Buhara'da yaptı. Cemâleddîn-i Efgânî, Muhammed Abduh, Şehâbeddîn-i Mercânî gibi müslüman fikir önderlerinin tesirinde kalarak eğitim işlerine önem verdi. 1884'te açtığı "usûl-i cedîd" okuluyla, Rusya müslümanlarının eğitim ve kültür seviyelerinin yükseltilmesi çalışmalarında başarı kazanmış olan Gaspiralı İsmâil Bey'in yolunda yürüyerek yeni usullerle eğitim yapmak üzere Muhammediyye Medresesi'ni kurdu (1901). Kazan Türkleri'nin olduğu kadar bütün Rusya müslümanlarının uyanış hareketlerinde büyük payı bulunan ve devrin en ileri eğitici kadrosuyla her bakımdan en iyi eğitim kuruluşu olarak tanınan, ibtidâî, rüşdiye, idâdî ve âliye kısmı olmak üzere eğitimin her kademesine sahip bu müessesede idarecilik ve hocalık yaptı. İslâmî ilimlerin Arapça yanında Türkçe olarak da okutulmasının öğrencilerin yetişmesi bakımından daha faydalı olacağı kanaatinde olduğundan, çoğu medresedeki derslerde okutulmak üzere *Ezkârü's-salât*, *Bed'ü'l-maârif*, *Muâmelât-i Diniyye* gibi eserler yazdı.

Âlimcan Barudî bu faaliyetlerinin yanında İdil-Ural'daki siyasî ve sosyal hareketlere de etkili bir şekilde katıldı. Rusya müslümanlarının tertip etmiş olduğu ikinci (13-23 Ocak 1906) ve üçüncü (16-21 Ağustos 1906) kongrelerde faal rol oynadı. Bilhassa üçüncü toplantıda dinî-ruhanî müesseselerin islahı konusunda kurulan komisyona başkanlık yaptı. Ayrıca *ed-Dîn ve'l-edeb* adıyla "usûl-i cedîd" ciler safında yayın yapan, en uzun ömürlü dergilerden biri olma özelliğine de sahip bulunan bir mecmua çıkardı (1906). Ancak bütün bu çalışmaları Rus makamlarını tedirgin ettiğinden ve yenileşme hareketlerini benimsemeyen bir kısım "usûl-i kadîm" cilerin de tesiriyle iki yıl müddetle kuzeydeki Vologda bölgesine sürgün edildi (1908).

Âlimcan Barudî, Rusya'da 1917 Şubat ihtilâlinde sonra ortaya çıkan geçici hürriyet havasından faydalanmak isteyen müslüman Türk unsurların 1-11 Mayıs arasında Moskova'da tertip ettiği Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'na katıldı. Burada İç Rusya, Sibirya ve Kazakistan müslümanlarının dinî işlerini yürütmek için yapılan müftülük seçiminde en fazla oyu alarak "Rusya Müslümanları Müftüsü" seçildi. Onun bu kurultaydaki dikkat çekici faaliyetlerinden biri de, sert münakaşalara sebep olan kadın hakları konusunda Mûsâ Cârullah ile birlikte, kadınların hayatın her safhasında erkeklerle eşit haklara sahip olduğu fikrinin kadınlar lehine çözümlenmesini temin etmesidir. Ancak karar, böyle bir uygulamanın şeriatı uygun olmadığını ileri süren büyük ekseriyetin şiddetli protestoları sebebiyle bir tavsiye mahiyetinde kalmıştır. Âlimcan Barudî daha sonra Ufa'da kurulan İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatarları'nın Millî Meclisi'nde bulunmuş, bolşeviklerin iktidarı ele geçirmelerinden sonra da bir müddet görevine devam ederek bu yıllarda müslümanların haklarının korunması yolunda çalışmalar yapmıştır. Bu maksatla, 1918 Ağustosuna kadar Moskova'da elçi olarak bulunan Galip Kemâlî Söylemezoğlu ile çeşitli görüşmeler yaparak Osmanlı hükümetinin Rusya'da yaşayan müslüman Türkler'le ilgilenmesini ve haklarını korumada kendilerine yardımda bulunmasını temine çalışmıştır. Fakat faaliyetlerinden dolayı bir müddet sonra bolşeviklerce tutuklanarak birkaç ay hapsedildikten sonra serbest bırakıldı. O yıllarda Rusya'da ortaya çıkan kıtlık ve açlık yüzünden zor günler geçiren Âlimcan Barudî Moskova'da vefat etti.

Aynı zamanda bir Nakşî şeyhi olan Âlimcan Barudî "usûl-i cedîd" hareketinin eğitime uygulanmasında, yenilikçi fikirlerin Rusya müslümanları arasında yayılmasında ve bu yolla müslümanların şuurlanması, fikrî ve kültürel seviyelerinin yükseltilmesinde ilmî şahsiyetinin yanında, bilhassa tasavvufî kişiliği ile mühim tesirler icra etmiştir. Fakat "cedidciler" safında yer almakla birlikte, İslâm birliğini zayıflatacağı inancıyla milliyetçilik gibi, dinî ve millî hayata zarar vereceği için Batıcılık akımlarına da tarafdar olmamış, yazdığı eserlerde ve mecmuasında benimsediği bu fikirleri savunmuştur. Âlimcan Barudî, İslâm dünyasının o zamanki kültür merkezleri olan İstanbul, Şam, Mekke, Medine ve Kahire'de bulunmuş ve buralardaki tanın-

miş ilim adamlarıyla görüşmüştür. Onun bir başka özelliği de A. Battal Taymas, Z. Velidi Togan ve Abdülkadir İnan gibi ilim adamlarının da faydalandığı çok zengin ve kıymetli yazmalara sahip özel bir kütüphane kurmuş olmasıdır.

Öğretimin Türkçe yapılması fikrinde olduğundan birçok ders kitabı yazmış ve bunlar devrin mekteplerinde okutulmuştur. Bunlar arasında en önemlisi kabul edilen *Maârif-i İslâmiyye* adlı eseri, kaleme alındığı 1890 yılından başlayarak defalarca basılmış, Rusya müslümanlarının uyanış hareketlerinde önemli tesirler yapmıştır. "*ed-Dîn ve'l-edeb* namında ayda iki mertebe neşredilir mecelle-i İslâmiyyedir" başlığıyla 1324 (1906) yılında Kazan'da yayımlamaya başladığı ve kaydedildiğine göre 1917 yılına kadar yayımını sürdüren onbeş günlük mecmuası (Hakkı Tarık Us Ktp., nr. 137; İÜ Edebiyat Fakültesi Türküyat Araştırmaları Merkezi Ktp., nr. 955), devrin en uzun ömürlü neşir organlarından biri olduğu kadar mutedil yenilikçi fikirlerin de temsilcisi durumundaydı.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah Battal Taymas, *Kazanlı Türk Meşhurlarından III: Âlimcan Barudî*, İstanbul 1958; a.mlf., *Kazan Türkleri*, Ankara 1966, s. 183, 188; Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, İstanbul 1969, s. 312-313; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1970, s. 421-426; Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara 1985, s. 34-38, 95-101, 104, 120, 125, 163, 281-283; C. Validov, *Çerkek İstoriî Obrazovannosti i Literatürî Tatar*, Oxford 1986; Hasan Duman, *Katalog*, s. 89; Abdülkadir İnan, "Âlimcan", *İTA*, I, 332.

 NADİR DEVLET

ALİMİYYE

(العالمية)

Ezher Üniversitesi'nin
yüksek öğrenimi bitiren öğrencilerine
verdiği en yüksek ilmi icâzet
veya diploma.

Bu terimin ifade ettiği mânalar, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ezher'deki eğitim düzenlemeleriyle beraber değişmiştir.

361'de (972), Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînillâh'ın kumandanı Cevher Sıkkîlî tarafından bir İslâmî ilim merkezi olarak kurulan Ezher'de verilen icâzetlerle ilgili Fâtımî ve Eyyübî devirlerine ait elimizdeki bilgi yoktur. Kalkaşendî'nin *Şubhu'l-a'sâ* adlı eserinde, Ezher'in parlak dönemi sayılan Memlûkler zamanında verilen değişik icâzetnâmelerden örnekler bulunmaktadır. Bunlar çeşitli ilimlerin

ve kitapların rivayet ve tedrisi, ayrıca fetva ile ilgili icâzetnâmelerdir.

Ezher, Ortaçağ'da İslâm âleminin çeşitli merkezlerindeki diğer İslâmî eğitim kurumları gibi, talebelerine ilmî icâzet vermeyi hocalara bırakmıştı. Hoca talebesinde tam bir yeterlilik gördüğü ve okuduğu kitabın konularında tam mânasıyla nüfuz sahibi olduğunu anladığı zaman ona icâzet verirdi. Öğrenci bir ilim dalında icâzet alırken diğer bir ilim dalında da yeterlilik ve ilmî güç kazanıncaya kadar eğitime devam ederdi. Böylece kendisine icâzet verilen konuda müderris, henüz icâzet alamadığı konuda ise talebe olurdu. Kendisinde ilmî yeterlilik görüldüğü takdirde birden fazla hocadan, birden fazla icâzet alması da mümkündür.

Ezher'in talebelerine verdiği en yüksek diploma olarak kabul edilen âlimiyye diplomasının alınma şekli, zaman zaman kanun değişiklikleriyle belirlenmiştir. Bu konudaki ilk kanun, Hidiv İsmâil Paşa ve Ezher şeyhi Muhammed el-Abbas zamanında 1872'de çıkarılmıştır. Ancak âlimiyye teriminin ilk defa ne zaman kullanıldığı hakkında kesin bilgi olmadığı için bu tarih onun resmîyet kazandığı ilk tarih sayılabilir. Bu kanunla, Ezher'de ders verebilmek için âlimiyye

diplomasını almak şart koşulmuş ve bu diploma üç dereceye ayrılmıştır. Kanun, okunacak dersleri on bir ders olarak belirlediği için "on bir kanunu" olarak tanındı. Bu dersler şunlardı: Tefsir, hadis, tevhid, usul, fıkıh, nahiv, sarf, meânî, beyân, bedî ve mantık. Kanunun getirdiği en önemli değişiklik, ilmî icâzetin hidiv veya onun vekili tarafından resmî mühürle mühürlenerek "buyruldu" şeklinde çıkmaya başlamasıydı. Bu şekilde âlimiyyenin verilmesi bir hocaya veya hocalara bırakılmıyor, talebenin durumunun tayin edilmesi, Ezher şeyhinin başkanlığında altı hocadan oluşan bir jüri huzurunda verilecek bir imtihana bağlanıyor ve böylece öğrenci devlet tarafından onaylanmış resmî âlimiyye diploması sahibi oluyordu. 1895'te çıkan başka bir kanun Ezher eğitimini süre açısından da sınırlayarak âlimiyye almayı iki merhaleye ayırdı: **Ehliyye** (ehliyyet) diploması verilen sekiz yıllık birinci merhale, ehliyye diploması olanlar için âlimiyye diploması verilen dört yıllık ikinci merhale. İkinci merhaleyi tamamlayıp Ezher'de on iki yılını dolduran talebe, Ezher şeyhinin başkanlığında altı kişilik âlimler heyeti tarafından imtihan edilir, başarılı olduğu takdirde âlimiyye diploması alar ve önceki kanunda olduğu gibi derecesi belirtilirdi.

1896'da, Şeyh Muhammed Abduh'un Ezher'in geliştirilmesi ve çağa ayak uydurmasının sağlanması maksadıyla yaptığı çağrı üzerine çıkarılan kanuna göre, ehliyye diploması alabilmek için en az sekiz bilim dalında tahsil görmek ve en az sekiz yıl devam etmek lâzım gelirken âlimiyye derecesini elde edebilmek için en az on altı yıl okumak gerekiyordu. Bu iki diplomanın imtihan jürilerinin başkanlığını Ezher şeyhi yapar, ehliyye jürisi üç, âlimiyye jürisi altı âlimden oluşurdu. Ehliyye diplomasında Ezher şeyhinin imzasıyla yetinilir, âlimiyyede ise ayrıca hidivin mühür veya imzası bulunur ve derecesini belirten buyruldu çıkarılırdı. Ehliyye diploması alanlar imamlık, hatiplik, vâzilik yapma ve camilerde ders okutma; âlimiyye diplomasını alanlar ise Ezher'de müderris olma ve devlet dairelerinde üst kademe görev alma hakkını kazanırlardı.

1908'de çıkan yeni bir kanunla Ezher'deki eğitim ilk, orta ve yüksek olmak üzere dörder yıllık üç kademeye, ders programları da dinî ilimler, Arap dil ilimleri, matematik ilimleri olmak üzere üç dala ayrıldı; 1911'de de tekrar yeni düzenlemeler yapıldı.

Mısır Kralı Fâruk adına Yozgatlı müderris Mehmed İhsan'a 1356 (1937) yılında verilen âlimiyye diploması ile ilgili kralın mühürünü taşıyan berat

